

A demokrácia eleven lelkiismerete

BESZÉLGETÉS BIBÓ ISTVÁN RÓL

1989-ben, Bibó István halálának 10. évfordulóján emlékének tisztelegve „Nemzet és demokrácia” címmel országos konferenciát rendeztek Szegeden. Akkor, a rendszer-változás küszöbén sokaknak adott erőt Bibó István szelleme, amely egységbe fogta a különböző felfogású embereket. Az akkori véleményeket, gondolatokat is szembesítette a mával az MTV szegedi stúdiójában készült dokumentumfilm, amelynek szerkesztett változatát közöljük.

A filmben megszólaltak: Bibó István (hangfelvételtől), Bíró Zoltán irodalomtörténész, Domokos Mátyás irodalomtörténész, Huszár Tibor szociológus, Lengyel András irodalomtörténész, Szentpéteri István jogszociológus, Vásárhelyi Miklós történész.

A film szerkesztő-riportere: Olajos Csongor, rendezője: Radó Gyula.

Huszár Tibor: Minden eredeti gondolkodó sorsa a történelemben az, hogy jelentősen sokkal több a vele kapcsolatos meg nem értés, mint a történelmi időkben. Aki a tudás fájába beleharap, aki a gondolatait, mindazt, amit tud a világról, nem instrumentalizálja, tehát nem igazítja hozzá egy szűk értelemben vett politikai szükséglethez, vagy irányzathoz, vagy érdekcsoportokhoz, annak az a sorsa, hogy nem lesz pillanatnyilag vaj azon a kenyéren, amit éppen fölkinálnak.

Lengyel András: 1924-ben, amikor idősebb Bibó István elvállalta a szegedi egyetemi könyvtár vezetését, már voltak könyvtárügyi tapasztalatai. Így természetes volt a döntés, hogy az új (mert lényegében új egyetemről volt szó, hisz a kolozsvári egyetem minden nélkül került Szegedre), szóval ennek az új egyetemnek az új könyvtárát megalapozza. Előzőleg már volt itt egy kisebb állomány, de könyvtárát a névleges könyvtárból tulajdonképpen ő csinált: részben nagyon jól megválogatta a munkatársi gárdáját, részben a régi miniszteriális kapcsolatokat mozgósítva elérte, hogy például a könyvtár megkapta az ügyészégi köteles példányokat, ami jelentős állománygyarapítást, és sok unikális és izgalmas dolgot jelentett a gyűjteménynek. Így a könyvtár az idősebb Bibó István igazgatása alatt, tehát 1924-től 1935-ig hatalmasat fejlődött, és állománya 1935-ben már meghaladta a Somogyi-könyvtár sokkal régebbi alapítású gyűjteményét.

Bibó István: Szegeden édesapám miniszteriális múltja révén az egyetemi tanárok együttesébe tartozott. Bár egészen a tudománynak inkább a perifériáján foglalt helyet, de mint szerkesztő és tudományszervező mégis odatartozott, ami társasági szempontból anyagi erőnkön felüli meghívásokkal és hasonlókkal járt. Az egyetemi tanárok hozzánk képest többszörösen vagyonos emberek voltak, vizsgadíjakon és egyéb dolgokon keresztül. Úgyhogy még itt is módomban lett volna nem észrevenni, hogy privilegizált elem vagyok. Mégis kezdtem észrevenni ezt már a középiskolában. A szegedi piaristákhoz jártam, akik jó és szenvedélyes tanárok voltak.

Olajos Csongor: Bibó István érezte, hogy a családi közeg, amelyben él, nem teljesen problémamentes, kellett mégis valaki, aki igazán rádöbbenne őt a társadalmi igazságtalanságokra.

Lengyel András: A Bibó-család tulajdonképpen az akkori magyar középosztályi, keresztény középosztályi életmódnak az egyik változatát képviselte, testesítette meg, és így a család szükségképpen az akkori elveknek megfelelően élt. Tehát itt nem személyes problémákról volt szó, hanem arról, amit a középosztálynak az adott társadalomstruktúrában való helye jelentett. Így Bibónak rá kellett döbbennie, hogy a magától értetődőnek tekintett dolgok korántsem magától értetődőek. Ezt Bibó István számára két barátság világosította meg, barátsága Erdei Ferencsel és Reitzer Bélával. Tulajdonképpen mind a ketten kora ifjúságától szoros emberi kapcsolatot jelentettek számára. Reitzer Béla még a gimnáziumban osztálytársa is volt, majd egyetemi társa is lett, Erdei Ferencsel pedig az egyetemen került kapcsolatba. Erdei, a makói parasztfiú, hagymásgyerek, tulajdonképpen a magyar parasztság, a polgárosodó, de mégis sok gonddal küszködő parasztság létének a problémáit közvetítette Bibó István felé, Bibó általa ismerte meg a kétkezi embereknek az akkori Magyarországon nagyon is nehéz életét. Erdei tehát ablakot nyitott egy másik szociális környezetre. Reitzer Béla megint egy sajátos látószöveget közvetített Bibó Istvánhoz, ő a szegedi zsidó polgárságnak a sajátos életére, körülményeire, bizonyos értelemben szegregált viszonyaira hívta föl a figyelmét. Mind a két barátság döntő fontosságú lett, mert a konfliktusoknak, a társadalmi diszsonanciáknak a közvetítőjévé váltak Bibó István életében és gondolkodásában.

Bibó István: Arra emlékszem, hogy az első, korai pillanatoktól kezdve először Erdei Ferencről értesültem arról, hogy a parasztság nem is olyan egyszerű dolog, mint ahogy én képzelem. Aztán szóba került a szegényparasztok állapota, egyáltalán, a szegény emberek állapota és az emberek egyenlősége... És én akkor meghökkenem, mert én ugyan azt tudtam, hogy az embereket erkölcsileg egyenlőknek kell tekinteni, de hogy ebből a társadalom komoly felborítása következik, azt nem gondoltam végig. Úgyhogy kialakult köztünk egy olyan vita, melyben én úgy fogalmaztam, hogy végeredményben ahhoz, hogy jelentős és igazi kultúrártékét jelentő személyiségek létrejöjjenek, egy bizonyos mennyiségű alárendelt személyiségre is szükség van, és ha fontosnak tartjuk ezeket a jelentős személyiségeket, akkor fel kell vetnünk a kérdést, hogy végeredményben egy civilizációnak mi a célja: az-e, hogy virágozzék, vagy pedig az, hogy egy egyenlő, szürke tömeget létrehozson. Én akkor így fogalmaztam meg az ellenkezésemet, s bár ez sokat szelídült, úgy mondhatnám, hogy egészen 1935-ig lényegében ezt ebben a formában érvényesnek is hittem.

Huszár Tibor: Bibó a magyar protestáns hagyományoknak is folytatója, egy olyan gondolkodó, akinél a keresztény, és bizonyos értelemben a keresztény konzervatív hagyományoknak végbemegy egy újraértelmezése és ez is beleötvöződik az életműbe. Amikor az európai fejlődés értelméről gondolkodik, akkor nem egyszerűen, mint protestáns, Lutherrel indítja el, vagy Kálvinnal a gondolatát, hanem Szt. Ágostonnal, mert ott kezdődik valahol annak az általa annyira tisztelt európai individuumnak, a szabadság kis köreinek a kialakulástörténete; hisz számára már az is, hogy az egyház és az állam eszmeileg szétváljak, már az is egy lépés afelé, hogy a társadalom tagoltabb, plurálisabb, sokképletűbb legyen.

Ugyanakkor Bibó a szocialista gondolkodásnak is minden olyan értékét, amelyik nem a diktatúrával rokonította, nem az egyeduralkodással, parancsuralommal rokonította, nem egy ésszerűtlen, tervutasításos rendszerrel társította a szocializmust, hanem az esélyegyenlőség és a szolidaritás értékeit fejezte ki és fogalmazta meg. Ez a szocialista hagyomány is ott van Bibónál, és ez az egyensúly, ami az életműben – számomra – azt

az egészségéget jelenti, és amely nem egy tanulmányára, vagy másik tanulmányára jellemző, hanem hangsúlyozom: számomra az egész életmű ezt az üzenetet közvetíti.

Olajos Csongor: Professzor úr, egyetért-e azzal a megállapítással, hogy Bibó Istvánnal tulajdonképpen minden, majdnem minden politikai irányzatnak volt egy kis baja?

Szentpéteri István: Teljesen egyetérték.

Olajos Csongor: Miért?

Szentpéteri István: Bibóval szemináriumi találkozásokon ezeket az aktuálpolitikai kérdéseket felvetettük. Ugye a hallgató az elsősorban azon gondolkodik, hogy hát ilyen párt, olyan párt, melyik párt mit vall, mit helyesel, és Bibó mikor idejött, első előadásától kezdve azt mondta: engemet ne soroljanak be semmiféle izmushoz, én nem vagyok izmus: nem vagyok kapitalizmus, nem vagyok szocializmus, nem kommunizmus, bárki be akar terelni egy nyájba, én ezt nem vállalom. Én Bibó István vagyok, nekem megvan a történeti, politológiai és jogi koncepcióm, én ezt mondom, ezt írom, és hogy ez liberalizmus, vagy szociáldemokratizmus, engemet besorolnak olyan helyre, ahová én nem akarok menni. Azt mondta mindig: én Bibó vagyok, és nem izmus. Ezért voltaképpen Bibó nem akart soha a pártba lépni. Tudjuk, hogy végül a parasztpárthoz kötődött elsősorban, barátai, Illyés Gyula vehették rá, hogy párttagként is állást foglaljon, de meggyőződésem, hogy ő a parasztpártot se tartotta magáénak, a maga ellentmondásosságában, mert hát a parasztpártban is ugye ott volt a Veres Péter az egyik oldalon, ott volt Kovács Imre a másik oldalon, tehát nem egynemű volt a parasztpárt sem.

Olajos Csongor: Ön bölcész volt a szegedi egyetemen, miért hallgatta Bibó István előadásait?

Domokos Mátyás: Én 1946-ban érettségiztem Makón, és a szegedi egyetemre iratkoztam be bölcészhallgatónak; akkoriban tápázkodott föl a szegedi egyetem a semmiből szinte! Akkor bárki, bármit fölvehetett, én pedig ott találkoztam egy előadás-sorozattal, illetőleg egy szemináriummal, amit a számomra teljesen ismeretlen Bibó István hirdetett meg, és azért vettem föl, bölcészhallgató létemre, mert még Makón egy fiatal költő barátom lévén az idősebb Erdei Ferenc, tehát Erdei Ferenc apjáéktól megkaptam az első Válasz számot, amelyben ennek az ismeretlen Bibó Istvánnak jelent meg egy nagy tanulmánya a békeszerződésről. Nos ez a tanulmány nagyon fölkavaró hatással volt rám, mert olyan kérdéseket feszegetett, Magyarország második háború utáni nemzetközi helyzetét és állapotát, a „jaj a legyőzöttnek” állapotát, ami engem annyiban érintett személyesen és családirag, hogy családom tagjai szét voltak szórva a Kárpát-medencében, s a történelmi változásokat az életsorsukon szenvedték el.

Olajos Csongor: Ön mit hallgatott Bibó Istvántól?

Szentpéteri István: Az indexemben az van beírva, hogy nemzetközi jog. Bibó nem nemzetközi jogot adott elő. Később azt írta és teljesen igazolódott ez előttünk, hogy ő egyetemes történész volt, tehát ő a római kortól napjainkig foglalkozott a politikával.

Olajos Csongor: Milyen előadó volt?

Szentpéteri István: Énnekem nagyon szuggesztív előadónak tűnt. Vannak, akik azt mondják, hogy száraz. Nem volt száraz előadó. Járkált a pódium előtt, mindig szabadon beszélt, soha nem volt jegyzet nála. Azt hittük, hogy rögtönöz, pedig nem így volt, mert később megtalálták a jegyzeteit.

Domokos Mátyás: Nem volt különösebben lenyűgöző előadó, az a stílus, amit ő írásban képviselt, szóban is olyan volt, hogy csendesen, higgadtan, nyugodtan, részletezve elmondta, kifejtette a gondolatait. Ő a gondolataival hatott, nem a szónoki képességeivel. Rendkívül korrekt ember volt, ezt nem tudom igazolni, ez megérzés, ez mindig a megérzések szintjén marad, és valami, ami a magyar világban nagyon ritka tulajdonképpen, szokták az embereket ugye szociológiai címkékkel kategorizálni, és azt szokták mondani: Bibó polgár. Nem, nem tudom, hogy ez a legjobb kifejezés-e, én inkább azt mondanám: civil, civil ember volt, de a szó nyugat-európai értelmében. Tehát minden poroszos driltől, merevségtől, vagy bürokratikus kötöttségtől mentes.

Olajos Csongor: 1945 őszén jelent meg *A demokrácia válsága* című tanulmánya, ez meglehetősen nagy vihart kavart.

Szentpéteri István: Igen. Akkor ő még nem volt itt Szegeden, tehát mi erről csak úgy tudtunk, a sajtóból. Hát ez a tanulmány egy nagyon érzékeny kérdést érintett. Nevezetesen, hogy lesz-e proletárdiktatúra Magyarországon újból? A Kommunista Párt annak idején ezt egyértelműen tagadta. Nem akart proletárdiktatúrát, és Bibó már ebben az időpontban kezdte jelezni, hogy akármit mond a párt, ténylegesen elindulhat a diktatúra felé. Ő ezt figyelmeztetésnek szánta, hogy ezzel ugye a Tanácsköztársaságnak rossz emlékei éltek a magyar társadalomban, és a szovjet csapatokat úgy fogadták, hogy visszahozzák a Tanácsköztársaságot. Ez pedig úgy történt, hogy a Belügyminisztérium 1945-ben elkezdett bizonyos tisztogatásokat. Letartóztatott egy orvost, egy egyetemi hallgatót, hogy a Köztársaság ellen szervezkednek. Mondjuk meg, hogy mi volt emögött, ez egy politikai harc volt, és rendészeti vonalra terelődött át. Ezt az orvost 1954-ben kivégezték. Az egyetemi hallgatóval nem tudom, hogy mi lett. Bibó a belügyben volt 1945-ben. Ő Erdei Ferenc minisztersége idején főosztályvezetői rangban működött és közvetlenül észlelte, hogy nem lehetett többet a politikai rendőrség tevékenységét ellenőrizni.

Olajos Csongor: Reitzer Béla egyszer megfeddte Bibó Istvánt, hogy nem tanulta ki igazán a marxizmust. Bibó ezt elismerte, csupán azzal védekezett, hogy neki egysze-
rűen a marxizmustól megfájdul a feje.

Mitől fájdulhatott meg elsősorban a feje Bibó Istvánnak?

Lengyel András: Ez nagyon messzire vezetne. Kétségtelen tény, hogy Bibó a marxizmust, mint a tőkével kapcsolatos gazdasági tanokat, és erre épülő antropológiát és politikai filozófiát részben felületesen ismerte és részben elutasította. De ő maga is egyféle sajátos szocializmust képviselt. Az ő szocializmusa inkább egy angolszász típusú, a liberalizmust sokkal jobban magával integráló szocialisztikus vonulatot jelentett. Azt hiszem, hogy ami őt igazában irritálta, az nem annyira konkrétan Marx ilyen-olyan nézetei voltak, hanem ennek a két világháború között megjelenő változata, az úgynevezett marxizmus, vagy marxizmus-leninizmus, vagy sztálinizmus, amely vulganzált formában jelent meg és tulajdonképpen nem tudott mit kezdeni azokkal a liberális inspirációkkal, amelyek Bibó számára fontosak voltak. Tehát számára fontos volt, hogy a szocialisztikus koncepcióban legyen egy liberális szál, egy liberális komponens is. Ezt a kor marxizmusa tulajdonképpen kiszorította magából, és ezen a ponton nyilvánvalóan Bibó nem tudott mit kezdeni a marxizmussal, és a kor marxizmusa nem tudott mit kezdeni a kereszténységgel sem, ami Bibó számára megint fontos volt.

Olajos Csongor: Sokáig nem merték hivatalosan kikezdeni Bibó Istvánt. Mi volt az a pont, amikor Szegeden is elindult ellene a nyílt támadás?

Szentpéteri István: 1949 eleje volt. '48-'49-ben hirdetett egy stúdiumot, Legitimitás címen. Ennek az alapgondolata, hogy minden forradalomnak kell, hogy szabályai legyenek. Az olyan forradalom, amelyik átlép bizonyos kapukat, amikor eldob bizonyos jogelveket, az önkénybe fordul. Előadásai során rettentő sokat beszélt a francia forradalomról, és arról, hogy ez a forradalom szülte meg a diktatúrát. A modern diktatúrák, ahogy keletkeztek Napóleon idején, és ő a legitimitás kérdésében, mondjuk így, hogy finoman, de határozottan azt mondta, hogy megindul Magyarországon a diktatúra kiépítése '48-'49-ben. És az a legitimitás-elmélet egy kísérlet, hogy megakadályozza. Nem tudta természetesen megakadályozni, de értettek elvtársak a szóból és abban a pillanatban tudták, hogy Bibó a legnagyobb akadály pillanatnyilag a diktatúra építésében, mert Bibónak hazai meg nemzetközi tekintélye van. Tehát el kell szigetelni, és akkor jelent meg a helyi sajtóban egy cikk, amelyik a legitimitás koncepciót kezdte ki a legnagyobb csúsztatással, azt mondták, hogy Bibó vissza akarja hozni a legitimitást, és bizonyára a Habsburgokat. Hát, ha volt valaki, aki a Habsburg Monarchiát politikailag torzszüleménynek tartotta, akkor az elsősorban Bibó volt.

Olajos Csongor: Mi az, ami ma különösen aktuális Bibó István életművében?

Domokos Mátyás: Kénytelen vagyok egy szomorú paradoxonnal válaszolni: az, amiért hallgatnak róla. Tehát volt a '80-as évek vége felé egy hirtelen megnövekedett érdeklődés Bibó életműve és gondolatvilága iránt. Ugye van a tudományban egy fogalom, amit úgy neveznek, hogy hivatkozási index. Akkor Bibó hivatkozási indexe óriási módon felszökött, mondjam azt, hogy megelőzte Leninét? Azoknál főleg, akik korábban Lenint idézték folyton? Ma ez visszaállt majdnem a nullára, mert nagyon kínos ma szembesülni, érzésem szerint, persze én most csak a magánvéleményemet mondom, azokkal a nézetekkel, amelyekről ott a rendőrségen is szó volt, s amelyek miatt életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték. A kihallgatások vége felé, ezek majdnem egy esztendeig tartottak, lezajlott egy párbeszéd az egyik kihallgató rendőrtiszt és Bibó között abban a témában, hogy ő milyen államformát, milyen társadalmi berendezkedést képzelt volna el, és akkor Bibó elmondta, hogy ő kihasználva azt a nagy történelmi lehetőséget, amin Magyarország kénytelen-kelletlen keresztülment, tehát azt, hogy a nagytőkét, a bankokat államosították Magyarországon, a földet pedig felosztották, tehát az úgynevezett szociális vívmányok megtartásával szerette volna egyesíteni a nyugati szabadságtechnikákat. Tehát ő egy demokratikus, ki is mondja ezt a szót, demokratikus szocializmust képzelt el, vagy szociális demokráciát. Mire a rendőrtiszt gúnyosan megjegyezte, hogy hát mondja el, hol létezik ilyen állam a világon? – Sehol nem létezik – válaszolta Bibó. – Na és, ez volt az a híres Bibó-féle új rend, vagy új állam? Azt mondja – nem, én nem magamról nevezném el, én szocialista demokráciának tartom.

Olajos Csongor: A magyar demokrácia eleven lelkiismerete, Bibó István emlékének tisztelegtek 1989 májusában Szegeden a Nemzet és Demokrácia Konferencián. Ön szerint mi volt ennek a konferenciának a különös jelentősége?

Vásárhelyi Miklós: Különös jelentősége a bennünk élő nagy reménység volt. Mi azt reméltük, hogy ez a demokrácia körülbelül úgy fog alakulni, hogy legalábbis alapelveiben a bibói gondolat határozza meg. Így jöttünk össze. Közismert, hogy ez egy emelkedett gondolat és a demokráciának egy olyan megvalósulási formáját tételezi föl, amely nemcsak Magyarországon, de még egyelőre a világon sehol nem jött létre, illuzionista és ködevő volt. Az olyan nagy elmék, mint Bibó, nem öt és nem tíz évre látnak előre, hanem száz évvel látnak előre, és én meg vagyok győződve arról, hogy az ő elképzeléseinek egy része – szándékosan nem mondok álmokat –, hogy milyenek is

kell lennie tulajdonképpen egy demokráciának, egy népuralomnak – magyarra lefordítva, az idővel meg fog valósulni, vagy legalábbis részben meg fog valósulni. Most persze a csalódás korszakában vagyunk és nagyon messze attól a hamvasságtól, amely bennünket 1989 májusában ezen a konferencián még beborított.

Olajos Csongor: 1989-ben Bibó István nagyon fontos volt, 89 előtt nem 89 után úgyszintén nem, valahogy úgy tűnik, hogy Bibóval minden politikai irányzatnak fenntartásai vannak. Ön szerint mi ennek az oka?

Bíró Zoltán: Alighanem az az oka – mint minden ilyen esetben –, hogy túlságosan szuverén gondolkodó volt, Bibó esetében ez kiegészül azzal, amit a kommunisták, Révai és Lukács már 1945-ben nagyon erőteljesen a szemére hánytak, hogy a politikából nem hagyta ki az erkölcsöt. Erre mondták, hogy moralizál. Bibó úgy gondolta, és azt hiszem, hogy ebben neki maradéktalanul igaza volt: nincs jó politika erkölcs nélkül. Az más kérdés, hogy az erkölcs és a politika nem ugyanaz, nem fedik egymást, de erkölcsi alapok nélkül, egy bizonyos erkölcsi és eszmei alap nélkül politizálni, az gyakorlatilag a legcinikusabb és a legkicsinyesebb machiavellizmust jelentheti csupán, bármilyen formában jelenjék az meg. A politizáló pártok és a pártokon belül politizáló emberek többsége számára azért olyan nehezen emészthető, mert minduntalan veszélyeztetve érzik magukat egy eszmei, erkölcsi megalapozottságú politikai gondolatától.

Bibó Istvánra én elsősorban úgy tekintek, mint politikai gondolkodóra, tehát nem a jogász él bennem, hanem a politikai gondolkodó. Az olyan politikai gondolkodó, akinek maradandó az életműve, mint Bibó Istváné, minduntalan tükröt jelent a politizálóknak, még akkor is, ha nem olvassák őt, mert hiszen nem csak az olvasásból ismerjük, hanem valamiképpen beépül a gondolat a köztudatba, a közvélekedésben él valamiképpen és ezzel mindennap szembesülni kell.

Olajos Csongor: Akkor, 1989-ben a Bibó-konferencián elhangzott, hogy négy jelentős kulturális hagyományt kell számon tartani: a keresztény, a liberális, a szocialista és a népi tradíciót, amelyek képesek beleszólni a magyar társadalom alakulásába. Véleménye szerint ezek a tradíciók mekkora súllyal, vagy esetleg egyensúllyal szerepeltek és szerepelnek a mai demokratikus társadalmi rend kialakulásában?

Vásárhelyi Miklós: Mi úgy gondoltuk, hogy mivel ezek mind egy demokratikus keretben valósulnak meg, ezért ezek az egymástól eléggé eltérő eszmevonulatok végül is bizonyos pontokon konszenzusra találnak, találkoznak, párbeszéd lehetőségét nyújtják. Pillanatnyilag nem itt tartunk, mert sajnos ezek nem egymást kiegészítő, vagy egymással politikailag nemesen versengő eszmeáramlatok, hanem, mint mindenütt, gyakorlatból tudjuk, nem egyszer eléggé visszatetsző, ellentétekben, összetűzésekben nyilvánulnak meg, itt is azt kell mondanom, hogy én bizonyos vagyok benne, hogy ezek az eszmeáramlatok, amelyek a magyar fejlődésnek mind nagyon jelentős áramlatai, azok kiforrva és a demokratikus intézményrendszer fejlődése folytán, egy bizonyos idő múlva másképpen fognak tudni egymással kommunikálni, mint ahogyan az most történik.

Olajos Csongor: Az 1989 májusi „Nemzet és Demokrácia” konferencia nem Bibó István életútját elemezte, hanem az ő szellemiségében a 80-as évek magyar társadalmi problémáinak bemutatására, megvitatására vállalkozott. A témák a liberalizmus és harmadik út, a demokrácia és a saját út köré csoportosultak. Bíró Zoltánnal együtt nézzük meg a Harmadik út – saját út c. előadásának egyik részletét, amelyben az 1945 utáni koalíciós évek és a 80-as évek végének politikai párhuzamait vizsgálja.

Bíró Zoltán: (1989) Annyiban feltétlenül vonható párhuzam, hogy most 40 év után megint előlről kell kezdenünk mindent. Akkor azonban volt mindenki által megélhető pátosza a kezdésnek, most viszont merőben mások a néplélektani feltételek. Az elmúlt évtizedek atomizálták és korrumpálták a magyar társadalmat, és most nem egy felszabadult, teremtő erőből aktív nép, hanem fáradt, közömbös és gyanakvó tömegek élnek, illetve vegetálnak az országban, akik nem a pincéből jönnek elő a levegőre, nem a halálfélelemből az élet viszonylagos biztonságába, nem a teljes nyomorúságból haladnak a kisebb nyomorúság és a kiegyensúlyozottság felé, hanem a viszonylagos anyagi stabilitásból sodródunk rohamosan a bizonytalanságba, a kiszolgáltatottság helyzetébe. A harmadik út, vagyis a keleti és a nyugati világmodell helyett a Magyarországnak, tágabban a kelet-közép-európai térségnek megfelelő saját út kijelölése ma nem egy korábbi elmélet felmelegítése, hanem történelmi kényszer. A nemzetnek Európa szívében, Kelet és Nyugat érintkezési pontján kell fennmaradnia a jövőben is. A magyar demokráciának pedig az európai demokráciára kell épülnie.

Olajos Csongor: Az, hogy nehezebb ma újat építeni, mint a háború után, tökéletesen bebizonyosodott, a sajátos magyar út azonban nekünk nem igazán sikerült. Egyetért ezzel?

Bíró Zoltán: Igen. A történelmi tapasztalat az, hogy a harmadik út metaforája körülbelül azt mondja, hogy Magyarország geopolitikai helyzete, kulturális adottságai, hagyományai, összességében nem kötődtek teljesen sem Nyugathoz, sem Kelethez, de Keletet és Nyugatot mindig magánhordta valamiképpen és magában hordja. Ebből következően és politikai és gazdasági érdekek következtében is, Magyarországnak mindig valamiképpen törekednie kellett arra, hogy védekezzen. Tehát kapcsolatokat teremtsen keleti és nyugati irányba, de védekezzen is Kelet és Nyugat birodalmi törekvéseivel szemben. Ebből következően én azt gondolom tehát a harmadik útról, hogy ha nem is kimondva, nem ezzel a metaforával, de ez a gondolat a mi történelmünket végigkíséri, tulajdonképpen ez egy történelmi adottság, hogy erre mindig gondolni kellett. A harmadik út esetében egy történelmi igény fogalmazódik meg, amire a mi történelmünk nem tudott megnyugtató választ adni. Ma sem tud, ez teljesen nyilvánvaló, ez azonban nem ment fel bennünket az igények megfogalmazásától.

Olajos Csongor: Őrzünk egy felvételt az Ön hét évvel ezelőtti felszólalásából. Kérem, nézzük meg!

Vásárhelyi Miklós: (1989) Az egész konferencia legnagyobb fegyvertényének azt tartom, hogy nem kerülték meg a kényes kérdéseket. Az egyik legkényesebb kérdés, hogy az átalakulás, amit mi reformnak titulálunk, az elkerülhetetlenül egy polgárosodási folyamattal jár együtt. Erről nyíltan kell beszélni. Jelenti ez kétségkívül más társadalmi és erkölcsi normáknak a bevezetését, ugyanakkor semmiképpen sem jelenthet egy olyan szociális érzéketlenséget, amelyet a polgári társadalom a korábbi szakaszában és majd virágzásakor is tanúsított. Én mint célt csak egy olyan polgári társadalmat és polgárságot tudok elképzelni, amelynek a szociális érzékenysége alapján különbözik a régitől.

Olajos Csongor: Én ezt valahogy másképp hallottam hét évvel ezelőtt, mint most. Akkor derűsen, talán azért, mert optimistábbak voltunk, most viszont, mintha azt érezném ki belőle, hogy Ön, amikor azt mondta, hogy milyen társadalmat szeretne, akkor nagyon benne volt Önben az a félelem is, hogy hátha nem ez valósul meg...

Vásárhelyi Miklós: Kicsit kétségkívül már voltak jelei annak, amit én itt érzékeltek, hogy olyan polgári társadalom alakul ki, amelyik nem kedvünkre való, és amelyik semmiképpen sem illeszthető bele megint a bibói gondolatba. Nagyon jól tudjuk most már öt év tapasztalata alapján, hogy egyelőre ennek a gondolatnak a megvalósításától nagyon messze vagyunk és ettől talán kicsit keserű a szánk íze, és ez indokolja az Ön kérdését is, de az az optimizmus és az a derű, amely bennünket, Bibót is egy életen keresztül táplált, ez nem teszi lehetővé, nem engedi meg nekünk, hogy most is ne reménykedjünk abban, hogy végül is ez nem az utolsó szó, amit a társadalmi fejlődés tereén ki lehet mondani.

Olajos Csongor: Ugyan „történelmietlen” a kérdés, de tegyük fel, ha élne Bibó István, milyen következtetéseket vonna le a mai közép- és kelet-európai társadalmi és politikai állapotokat megélve?

Bíró Zoltán: Én azt hiszem, hogy ebben a kérdésben Bibó István körülbelül ugyanúgy gondolkodna, mint akkor. Ő az 1945. utáni években, tőle szokatlanul nyersen fogalmazva azt mondta, hogy aki itt a szovjet betagolódást szorgalmazza, az hazaáruló, de az is hazaáruló, aki az angolszász betagolódásra szavaz. A mai tapasztalatok szerint igaz ugyan, hogy nagy felszabadulás volt, nagy megkönnyebbülés volt megszabadulni a szovjet impérium nyomása alól, felszabadulni ez alól a nyomás alól, erkölcsi, katonai, és mindenféle tekintetben, de jött egy másik hatalmas erő a helyébe, amely, meggyőződésem szerint, annyival hatalmasabb, hogy nehezebben felismerhető és sokkal hatékonyabb. Ez pedig a multinacionális tőke ereje, amely úgy tűnik, a világot uralja ma, és természetesen ezen a világon belül, ezt a kis országot is. Na most, ezzel szemben nem adhatunk olyan választ, hogy mi kivonjuk magunkat a világból, természetesen ez komolytalan lenne még egy frivol gondolatnak is, de azt a választ igen, hogy meg kell kísérelni megtartani magunkat ebben a helyzetben. Erre törekszik a világon ma minden nép, úgy tűnik, legalábbis az európai népek, de ezt tapasztaltam például Japánban is, hogy igenis nagy kérdés a saját út, vagy másképpen fogalmazva: a harmadik út kérdése, mondjuk a dánoknak és a japánoknak éppúgy, mint a magyaroknak. Egyszerűen azért, mert világerők, gazdasági és politikai erők között vergődnek, élnek ezek a népek, egyik jobban, másik kevésbé jól, de kulturálisan mindegyik fenyegetett.

Olajos Csongor: Eljöh-e még 1989 májusa, amikor Bibó szellemében mindenki egyetért legfontosabb dolgainkon?

Vásárhelyi Miklós: Ezek az emberiség történetének, és adott esetben, egy nemzet történetének, Magyarország történetének olyan áldott és kivételes pillanata, amelyek egyszer fordulnak elő, amelyek nem éleszthetők ujjá. Illúzió volna azt hinni, hogy még egyszer lesz '89 tavasza, a legtöbb, amit remélni lehet, hogy azért azok a gondolatok és eszmék, és az a légkör, amely akkor kialakult, az valamikor mégiscsak a mostaninál lényegesen nagyobb befolyást tud gyakorolni az események alakulására.

Olajos Csongor: A szépemlékű '89 tavaszán volt egy pillanat, amikor azt hittük, hogy Bibó István portréja majd bekerül a halhatatlanok közé a Szegedi Pantheonba. Nem így történt...

(A történetnek még nincs vége. A film forgatása és szegedi bemutatása idején valóban nem volt még szobra Bibó Istvánnak sem a szegedi Pantheonban, sem másutt az országban. Idén júniusban azonban történt valami, bár – hadd tegyem hozzá – ez sajnos semmit sem változtat a filmbéli komor valóságon.)

Íme a tudósítás a szegedi Dóm téri eseményekről, 1996. június 25-én.)

Olajos Csongor: Köszönetemet fejezem ki a szegedi József Attila Tudományegyetemnek és a városnak, hogy elfogadták és felállították Bibó István szobrát: ugyanis azt más városoknak is felajánlottam, de elutasításban részesültem – így kezdte beszédét az 1956-ban emigrált Prágay Dezső biokémikus professzor. Bibó szellemi örökségét búvópatakhhoz hasonlította, amely a több korszakban is tapasztalt hivatalos érdektelenség ellenére mindig előjön és hat az emberekre. A demokrácia eleven lelkiismerete, a Nagy Imre-kormány államminisztere, a kiváló jogtudós munkássága, élete és utóélete azt példázza, hogy hosszú távon nem lehet egy ország életét hazugságra építeni. Bibó István bronzszobrát, a Németországban élő Barth-házaspár alkotását nemcsak Szeged városának adták át az amerikai magyar öregdiákok és a szegedi tudományegyetem nevében, hanem az országnak is, hiszen ez hazánkban az egyetlen köztéri Bibó-szobor.

Olajos Csongor

BENCSIK JÁNOS: CÍM NÉLKÜL (1995)